

Újabb levéltári adatok a vásárhelyi Pusztáról (1775—1859)

SZENTI TIBOR

I.

Bevezetés

A török kiűzését követően Gyula és Vásárhely között az egykori városok, falvak és szállások üresen álltak. Az újratelepülést követően több mint másfél évszázadig a vásárhelyi Puszta jóval nagyobb földrajzi kiterjedésű volt, mint a XIX. század második felétől, vagy az 1950. évi területrendezés óta.

A XVIII. század elején vizenyős legelő volt, ahol „egyetlen vadkörtefa élt”.¹ Erekekkel, tavakkal tagolt nádas területein farkasok, vadak, szárnyasok tanyáztak. Állandó felépítmény nem állt rajta, csak a pásztorok szárnyékai, gunyhói és talyigái. A Puszta nagyobb részét a vásárhelyi taxás jobbágyok használták. Elsősorban *félrideg állattartás* folyt rajta. Legnagyobb számban, különösen az ún. „Rossz járásban” és a „Külső Pusztán” ökröket, marhát, lovakat és juhokat legeltettek. Másodszorban azonban *kaszálónak is használták* — különösen a Vásárhelyhez közelebb eső, kövérebb legelőket — és rendszeresen szénát gyűjtöttek.

Több birtokper után, 1722-től Vásárhely földesura gróf Károlyi Sándor lett. Károlyi és utódjai a feudális viszonyokat igyekeztek megújítani, különösen az 1772-ben bevezetett urbáriummal, amit Vásárhely népe ellenállással fogadott. A lakosság gyarapodásával csökkent az elfoglalható földterület; majd a Puszta addigi életében az egyik legnagyobb változás 1743-ban következett be, amikor a *külső legelőt elkülönítették*. Ezzel három feladatot igyekeztek megoldani:

1. Megszűnt az a helytelen gyakorlat, hogy a város határain belül a jószággal szabadon vándorolhattak, újabb legelőket keresve. Ennek következtében az ún. „*tanyaövezetben*” zavartalanabbá vált a földművelés. A szállások között nem volt szabad legeltetni. 2. Megszűntették a Puszta kaszálását, azt csak legeltetésre lehetett fölhasználni. 3. A réti legelők egy részét meghagyták szénagyűjtő, nád- és sástermő területnek. A határ három részén folyt tehát a legeltetés: 1. a réti földek egy részén, 2. a város közvetlen határában, a belső legelőn, vagy *nyomási földön*. Ezeket a mezőket az istálló és igavonó állatok számára tartották fenn. 3. Végül a külső legelőn, a Pusztán, ahol félrideg állattartást űztek.

Más kérdés, hogy a legelők kijelölését a lakosság nem akarta figyelembe venni és a tanácsnak egy évszázadon keresztül állandó gondot okozott a tanya földi, szigeti és réti zuglegeltetés. Ennek megakadályozására szinte minden évben tilalmakat hirdettek. 1775-ben például ezt publikálták:²

„A szállások közül hajcsák ki minden jószágot, az Igás jószágot pedig készen tarcsák.”

1834-ben pedig a következő hirtetést tették közzé:³

„Szikánsi Város kaszálójából minden ember a Jóságot 3^{ad} nap alatt a Pusztára büntetés terhe alatt ki takarította.”

A Pusztán és a réteken való kaszálást, illetve szénagyűjtést titokban szintén tovább folytatták. 1810-ben így hirdettek:⁴

„A' Katrában és a' Réteken, úgy hasonlóképpen a' Pusztákon való kaszálás, és a' Fünek kocsikon való hordása példás testbéli büntetés alatt tilalmaztatik.”

1839-ben a következő hirdetést jegyezték be a „Publikációs Könyvbe”:⁵

„A kik a Pusztán fü kaszálásba meg kaptak szénájok el kobzáán túl még testi büntetéssel is meg fognak fenytetni!”

A Puszták területe egyre inkább csökkent. Egyfelől a Tolna megyei Zombárról érkezett, ún. „szabadmenetelű takszások”, a várostól 30 kilométernyire, a Pusztán, 1744. április 24-én megalapították az időben harmadik Orosházát; másfelől a földesúri majorságok települtek meg, bérelt földeken dolgoztak, mint pl. a sámsoni kertészség. Vásárhely mind az orosháziak, mind a földesúr terjeszkedése ellen tiltakozott, hiszen jelentős legelőterületekről kellett lemondania. A tiltakozások, pásztortámadások (különösen az orosházi első telepések ellen) és a perek nem jártak eredménnyel. A község és a majorságok megerősödtek.

A XVIII. század közepén a tanyaövezetben levő szállások még nem állandósultak. A földesúr rendelkezésére 1761-ben Ruttkay Imre az urbárium előkészítésére, elvégezte a földek felmérését és egyúttal kerekén 711 tanyaszámot is kiosztott. Ennek többek között az volt a jelentősége, hogy behatárolták az egy telekhez tartozó pusztai legelő nagyságát is. 1 sessió I. osztályú jobbágytelekhez 34 hold szántó és 22 hold legelő tartozott.

1744-ben kelt tilalom szerint, a csomorkányi földön, Kútvolgynél kijebb a hárt senki nem szánthatta, mivel az marhalegelő.⁶ Ennek ellenére a Puszták területe tovább csökkent. A vásárhelyi, majd később az orosházi gazdák a legelők széleit egyre beljebb szántották. Ennek megakadályozására a Puszták határait, de ezen belül az egyre inkább elkülönülő marha- és juhjárásokat, ill. az egyes kutakhoz tartozó nagyobb legelőterületeket is előbb a rudakra kötött szalmafonattal, az ún. *csóvák*kal, majd 1786-tól *számozott karókkal* választották el egymástól és az ugartól. A Puszták használó lakosság nehezen törődött bele, hogy a külső legelőt így elkülönítették, ezért a határjeleket gyakran tönkretették. A rombolás megakadályozására szigorú tilalmat vezettek be, amit 1784-ben⁷ így hirdettek ki:

„Minden Gazdaság a maga Pásztorainak keményen parancsolja meg, késedelem nélkül hogy a pusztákon fel állított Csóvákat kezek el elvágattatása és fejek elvesztése alatt helyéből ki mozdítani annyival inkább el rontani ne merészelje, Sőt ha azokat a Marhák vagy Lovak el dűjtenék a' Pásztorok állítsák fel az előbbeni helyeken.”

A XIX. század elején a vásárhelyi lakosság több alkalommal is perbe keveredett a földesúrral, aki önkényes módon a közösség által használt legelők közül egy-egy darabot elfoglalt; illetve még az urbárium által beígért tanyaföldeket és a hozzájuk tartozó legelőket maradéktalanul nem adta át. 1838-ban újabb egyezkedés kezdődött a közlegelők elkülönítéséről. Az uradalom és a város térképén föltüntetett terület nem egyezett. (Egy 1789-ből származó adat szerint a város határában 87 310 hold volt a legelő. Ennek nagyobb része a Puszták.) Mind a két fél a meglévőnél nagyobb területet kívánt magának. Ezek a tárgyalások is úgy elhúzódtak, hogy csak 1847. április 20-án született meg a döntés, de végrehajtását a közbejött forradalom és szabadságharc gátolta. Az újabb szántóföldek szétosztása és a Puszták felosztása tanyaföldek számára, hivatalosan csak 1852-ben vette kezdetét. Mint látni fogjuk, a Puszták kiosztása azonban 1847 májusától vonatottan mégis megindult. A most előkerült levéltári adatokból egyre világosabbá válik, hogy ettől kezdve folyamatosan néhány család minden évben telket kapott. A XIX. század második felében, 1852 és 1860 között a Pusztán elindult és lezajlott az első nagy tanyaodási hullám. Ennek során nemcsak a legelők egy részét törték föl, de még a tavakat is haszonbérbe adták.

II. Baromkutak

A XVII. század végétől a XIX. század második feléig a vásárhelyi határban nagy jelentősége volt a kutaknak. Vízyerő helyek készültek a belterületen, a szőlőhegyeken, a tanyaövezetben és a Pusztán. Mind a négy területen más jogokat élveztek a kutak tulajdonosai és használói. Itt csak a tanyaföldi és pusztai kutak összehasonlításával foglalkozunk.

A Prothocollum Judicialéban már 1733. március 8-án olyan bejegyzést találunk, hogy aki a kutat megépítette, annak örökös tulajdonosává vált, sőt a vízyerőhely körül levő 120 öles teleknek is a kizárólagos használati jogát megszerezte. Ez egyúttal a földnek, mint magántulajdonnak az első elismerése volt. A kút vizéből nemcsak a megépítő, a tulajdonos részesült, de a körülötte levő szállási földek használói is „szabadossan élhettek”. A tanyaövezetben az állandó megtelepedéshez, a szállások fejlődéséhez a kút jelenléte jelentősen hozzájárult.

A pusztai kutak még fontosabbak voltak. A víz, az állattartás, a legeltetés, a pusztai állattartás egyik alapfeltétele volt. A pusztai kutak környékén levő aklok, karámok, talyigák, gunyhók sohasem fejlődtek szállásokká. A fejlődésnek ez a láncszeme a Pusztán kimaradt. 1847—1852-től már tanyák épültek ezen a területen.

1. kép. A vásárhelyi Levéltárban őrzött Szeremlei Sámuel dokumentáció egy megmaradt rajza a XIX. századi vásárhelyi Pusztáról. A művészileg is gyenge rajz a romantikus pusztaszemléletet tükrözi.
1. Bild: Eine erhaltene Zeichnung der Puszta von Vásárhely im 19. Jahrhundert aus der im Archiv von Vásárhely bewahrten Dokumentation von Sámuel Szeremlei. Die auch künstlerisch schwache Zeichnung widerspiegelt die romantische Auffassung von der Puszta.

A tanács a Pusztát a megalakuló legeltető közösségek között megosztotta és kialakította a baromjárásokat. Ezek központjai a kutak voltak, amelyeket a gazdája nevéről neveztek el és egészen a hagyományos paraszti életmód utolsó napjaiig ismertek, emlegettek, illetve a szakirodalomban tovább éltek.⁸ A pusztai kút — ellentétben a szállási kutakkal — nemcsak a körülötte elterülő 120 ölnyi legelő kizárólagos használatát biztosította, hanem olyan nagy területet, amekkorát a jóság két itatás között legelve bejárhatott.

A pusztai itatáshoz három fajta víznyerőhelyet használtak. A *természetes vizeket*, elsősorban az időszakosan folyó ereket és a nagyobb tavakat. A Fehér-tó vize, különösen nyár vége felé, amikor erősen leapadt és besűrűsödött, legkevésbé volt itatásra alkalmas, magas sziksó tartalma, lúgos pH értéke miatt. A mesterséges itatóhelyek közül a legegyszerűbbek az ún. *sírkutak*. Ezek téglalap alakú, ásott gödrök voltak, kb. 2 m² alapterületűek. Egyik keskeny végükbe lépcsőt vágtak, ami a vízmerést megkönnyítette; vagy láncra, kötélre akasztott vödört eresztettek a gödörbe. Előfordult, hogy a sírkút fölé is készítettek vízkiemelő szerkezetet. A sírkút és a gémeskút között átmenetet képeztek a *rovatlan ásottkutak*, amelyeket balesetveszélyességük miatt állandóan tiltottak. Ezeknek legfőljebb deszka, vagy vesszőfonatból készült a födele, de többnyire még ez a biztonsági tárgy is hiányzott róluk. Végül a vízkiemelő szerkezettel rendelkező, felrótt és belül bélelt *ásottkutakat* említjük. A becsüjegyzőkönyvek tanúsága szerint ismert volt a „fa keő, vagy kő, téglá és cseréprovás”. A kőrovás azonos volt a téglarovással. Akadt kútüreg, amit kezdetben deszkával borítottak, később erre a célra készített, *ívelt*, vagy formás *küttéglákkal* rakták ki a beomlás ellen. Minden kúthoz tartozott *itatóvályú*, még akkor is, ha nem volt rovása és állandó víz húzó szerkezet. Víz kiemelés céljából általánosan elterjedt volt a mai napig közismert *gémszerkezet*. A széles üregű baromkutak fölé két, három gém is került.

A tanács rendkívül nagy gondot fordított a kutak rendbentartására. 1775-ben így hirdettek:⁹

„A kutak száját fel rojják: különben beszögeztetik.”

A tanács szorgalmazta a kutak építését és ezt olykor még anyagbiztosítással is támogatta. Ezzel egyrészt a Károlyiak földszerző igyekezete ellen akarta megvédeni a Pusztát, másrészt pedig az állatokat sújtó gyakori dögvészek elkerülése, egészséges állatállomány kialakítása miatt is kívánt tiszta ivóvizet nyerni. 1779-ben jelent meg ez a publikáció:¹⁰

„Mindenféle Csorda kutakat a gazdaságok holnap fel állítsák, a város fog fát adni pénzért.”

1806-ban csordakút készítésére a gazdákat kirendelték és a fölhasznált faanyag árát behajtották.¹¹

„A' Sámsonyi ökör csorda Kutnak csinálására hólnap az oda tartozó gazdák ki mennyenek, és a' vajú árának ki fizetésére, minden darab ökörtől 1. garast ki vigyenek.”

A sámsoni kút a Pusztá egyik legjobban igénybevett víznyerőhelye volt. Pusztulásakor, 1806. júniusában a tanács ismét kirendelte a gazdákat a megjavítására.¹²

„A' Sámsonyi ökör-csorda Kútnak az ajja őszve ment, ugy annyira, hogy a' Jóságot rajta csak egy nap is itatni lehetetlen; azért hólnap a' Kútnak meg igazítása véget minden gazdák, a' kiknek ökrei ottan járnak, okvetetlen ki mennyenek.”

III. Állattartás

A hódoltság után a Pusztát előbb az állatok szállták meg, és az állandóan megtelepedett emberek csak másfélszáz év múlva követték. A XVIII. században a föld nem saját birtok. Magántulajdont csak a jobbágy által épített ingatlanok, kevés ingósága és állatai képviseltek. Tulajdonai közül a jószág bírt a legtöbb értékkel. Úgyes pásztorok kezén aránylag gyorsan szaporodott. Az állomány növeléséhez viszonylag a legkevesebb anyagi hozzájárulás és munkabefektetés kellett. 1731-ben a vásárhelyi családok birtokában még 3810 darab marhát tartottak számon, és egy családra 2 állat jutott. 1771-ben egy család tulajdonában már 8 marha volt. Vásárhely a Habsburgoknak a törökökkel, majd a franciákkal folytatott háborújában felvonulási terület volt, ahonnan állandóan vitték a jószágot.

A nagyobb állatszaporulat érdekében szervezeten igyekeztek a nemesítést elősegíteni. Különösen nagy gondot fordítottak a pusztai loállomány feljavítására, hogy a katonaság növekvő igényeit kielégíthessék. Kiválogatták a fedező méneket és a továbbtenyésztésre alkalmas kancákat. 1785-ben így hirdettek:¹³

„Minden Gazdaság a Ménesse iránt olly rendelést tegyen, hogy holnap reggel mind Samsonon legyen a Gazdákis a Kanczák válogatásán jelen legyenek.”

A város határában levő külső és belső legelőket úgy osztották föl, hogy a belső legelők közül Gorzsán és a Szigetben gyűjtötték össze a kiválogatott tenyészállatokat, a „kezeseket”, míg a külső legelőre, a Pusztára kellett kiverni a juhokat és a „heverő” lovakat: a tenyésztésre alkalmatlan jószágot. Erről egy részletes hirdetés számol be 1834-ből:¹⁴

„A Tekintetes Nemes Vármegye Rendelése szerént a Lakosok szálasabb kanczai külön 'Ménesbe' s külön Pásztor őrizese alatt tartatni parantsoltatván, a' Lo Tenyésztes előbb haladása Tekintetiből, — mint hogy ezen külön járatásra a' Sziget leg alkalmasabbnak lenni találtatott — annál fogva a Szigeti 'Ménes Gorsára tétetik által — helyibe pedig a Gorzsai Ökör Csorda szállittatik a' Szigetbe — hogy tehát Gorzsán jövendőre már két Ménes, jobban meg élhessen szoros kötelességekké tétetik az olyas Gazdáknak kik ott heverő Lovakat tartani szoktak hogy heverő Lovaikat a Pusztai Ménesekre vigyék ki, és Gorsára tsak a kezes Lovak vitessenek — Ezenkívül a heverő kancza marhákat is a Szigetbe szállittandó Gorzsai Ökör Csordából valamint a Juhokatis a Szigetből minden Gazda a Pusztára takarítsa ki — Azután pedig, a Juhok a kiborozdolt Járásokba járattassanak külömben a Pasztorok mind annyiszor amennyiszor azon kívül kapattatnak a helyszínen Testbéli büntetéssel fognak fenytetni.”

A pusztai barmokat gyakran számbavették, küldöttségek előtt elhajtották, akik különböző szempontok alapján kiválogatták, „elszaggatták”. 1806-ban erről így hirdettek:¹⁵

„Holnap reggel minden Barmok el Szaggatódnak, és a' Ménesekkel együtt, bizonyos Deputatio által fel olvastatnak, és számba vétetnek: ahoz képest minden gazdák, valakiknek csak Marhái és Lovai vagynak a' Pusztán, holnapra ki mennyenek, és Jószágait azon Deputatióknak számon adják, különben a' kik jelen nem léznek, azoknak Marhái és Lovai bé hajttnak. — erre való nézve a' Deputatusok számára, minden gazdaság még ma egy egy kocsit rendeltessen oly formán, hogy még ma hálásra a' pusztára ki is mehessenek.”

Nagy gondot fordítottak a pusztai pásztorszállítások karbantartására és az ott élő pásztorok eltartására. A hirdetőkönyvekben különösen sokat szerepel a legjelentősebb pusztai menedékhely, a sámsoni baromkút és környéke. 1811-ben erről a következőket tudjuk meg:¹⁶

„Valakiknek ökreik a' Samsoni ökör Csordán fognak jární, azok e' héten a' Kunyhónak meg tsínálására és a' Kutnak meg igazítására ki mennyenek. — Az ott lévő Csordásnak bére minden ökörtől 1 ft, és 2 ökörtől egy kenyér lészen ahoz való eleséggel együtt.”

A napóleoni háború kiadásai súlyosan érintették a lakosságot, az állattartásra viszont átmenetileg kedvezően hatott. A katonaság ellátása miatt keresett lett a hústasló, a hús és a gyapjú. Az állati termékek fölvásárlási ára évről évre jelentősen emelkedett. 1805-ben¹⁷ a megye helységeiben a marhahús fontja 7 1/2 xr., a sertés-hús szalonnástól 10 xr. és a juhhús 7 xr. volt. 1810-ben¹⁸ a marhahús fontja 18 xr., a sertés-hús 20 xr. és a juhhús 16 xr. volt.

A nagymértékű áremelkedésekhez hozzájárult az is, hogy az addigi, értékálló, pénzt a háborús infláció hatására értéktelenebb fizetőeszközre cserélték föl.¹⁹

Részint a hadiipar átmeneti föllandulése, a katonaruhák gyártása, részint a pénz devalválódása következtében megnövekedett a juhok és a gyapjú iránti kereslet. A pusztai juhállományt igyekeztek gyarapítani, hiszen a városban gyakran jártak kereskedők, akik így hirdettek 1806-ban²⁰ és 1810-ben²¹:

„A' Tatai Csapó mesterek jelen vagynak, a' kik a' Magyar gyapjút meg venni szándékoznak; ahoz képest a' Magyar Juhokat tartó gazdaságok, az alkura, szokás szerént jöjjenek bé most mindjárt a' város házához.”

„K:U: Barta Jánosnak Házánál szálva lévő Tatai Csapók, a' Magyar-Juh Gyapjúnak Százáért, Száz hetven öt kkat ígérnek, a' kiknek azért el adó Gyapjújok vagyon, és azon árért oda adni kívánnják, foglalóért mennyenek a' Barta János Házához.”

A pusztai állatállomány gyarapodása csökkent és minősége hamarosan föltartóztathatatlanul zuhanni kezdett. Kis részben ehhez hozzájárult a háborús konjunktúra visszaesése, illetve a jószágokat mind gyakrabban sújtó dögvészek, de elsősorban a megváltozott termelési viszonyok. A két utóbbi tényező közül vizsgáljuk meg előbb a fenyegető állatjárványokat.

Az állatgyógyászat a fejletlen humán orvoslás mögött kullogott. A pusztai állatok gyógykezelése a XVIII. század első felében a kuruzslás és népi gyógyítás szintjén állt. A kórokozók léte és döntő szerepük az állatok fertőző megbetegedésében, járványos továbbterjedésében, teljesen ismeretlen volt. A gyógyítás már kilépett a középkori „*ganajpatika*” szemléletéből, de az erős maró és sejkárosító kémiai szerektől, a gyakran alkalmazott rézgalic, kén, szóda, stb. hatásától; a durva sebészeti beavatkozásoktól, a bicskával való csonkolásoktól, tüzes vassal történt sebkiegetésektől, stb. nem volt várható jelentős előrelépés.

A XVIII. század utolsó harmadában minőségi változás következett be. Két lényeges tennivalót fölismertek: 1. a *tisztaság* szerepét; elrendelték az állatszálláshelyek naponkénti kidudvázását és szellőztetését; és a 2. járványok kivédésében a *vesztegár* fontosságát. Ezen mindkét intézkedést egy szóval *megelőzésnek* nevezhetjük.

1781-ben ha embernek, vagy állatnak farkastól, illetve kutyától támadt baja volt, erre a városházánál gyógyszert tartottak. 1783-ban elrendelték, hogy rühes lovakat nem lehetett kihajtani a méneshez. A rühes lovakat a Kender-tó partján elkülönítették. 1786-ban kihirdették, hogy az eldöglött marha húsát senki föl ne darabolja és ki ne mérje. A vármegye állandó állatorvost tartott, aki rendszeresen sorrajárta a legelőket, pusztákat és megvizsgálta a jószágokat. Az erőfeszítések ellenére, a marhajárványok egyre gyakoribbá váltak és a XIX. század elején már országrészekre terjedtek ki, s nem egy határban kipusztult az állomány. 1811-ben így hirdettek:²²

„Te/kin/t/e/tes N/eme/s Békés vármegyében a' Marhadög szerfelett való lévén, leg inkább pedig a' Gerendási és Csorvási Pusztákon; ezen okból, a' jövő Hétfőn Gyulán tartandó országos vásárra az említett Gerendási Csorvási, és Kígyósi, Pusztákon keresztül, a' Marhákat bé hajtani szabad nem lészen; a' több megye, és szomszéd vármegyebéli Helységekbeül is úgy engedtetik meg a Marhákk bé hajtása, ha azok a' Marháknak egésséges voltját, az Előljáróknak hiteles Passusokkal bé mutattják. — Ennek meg vizsgálására a' Határ szélekre elegendő Szrázfákkal, Előljárók neveztetnek ki, a' kik azokk ellent állanak, és erőszakossan a' városba bé hajtani merészelnak, az olyan beteges Marhák, minden személy válogatás nélkül agyon fognak lövöldöztetni.

Azok tehát, a' kik a' Gyulai vásárban Marhákat vesznek, vagy pedig innen eladó Marhákat oda hajtánának, és ottan el nem adhatnák, azon Marhákat többé a' Falka közé hajtani kemény feleletnek terhe alatt, ne bátorkodjanak; ennél fogva minden gazdaságoknak szorosan parancsoltatik; hogy a' magok Pásztorainak parancsolatba adják, hogy az Gyulai vásár fellől jövő Marhákat bé fogadni, 's a' Falka közé bocsájtani ne merészelyék.”

Az állatállomány csökkenését és minőségi romlását — mint említettük — a termelési viszonyok megváltozása nagyban elősegítette. A XVIII. század utolsó harmadában a földművelés egyre nagyobb szerephez jutott. Az addigi szállások fejlett „szállás-tanyákká” alakultak, ahol béres, tanyás, vagy a gazda fia már egész évben kint lakott, hiszen a termelés földközéltben tartotta. A tanyaház körül egyre gyarapodott az állandó állatszállások és a gabonatórolók száma. Hatalmas istállók épültek. Mint a ránk maradt becsüjegyzőkönyvekből megtudjuk, akadt számos, olyan szálláson épült ököristálló, amelyiknek 3—4 ajtaja volt és benne 3—4 jászolt helyeztek el. Az istállós állattartás rohamosan fejlődött, hiszen a jószágok itt nemcsak állandó pénztőkét jelentettek, de a naponta nyerhető állattermékeket rendszeresen értékesíteni lehetett. A tanyaházak szomszédságában megjelentek a „*téj tartó gödrök, tejes vermek*”.

Ezzel a fejlődéssel és értéknövekedéssel nem tudott versenyt tartani a pusztai félrideg állatállomány, amit ráadásul egyre inkább fölhígítottak az istállós jószágok közül kiselejtezett példányokkal és a kiöregedett igás állatokkal. Az a szemlélet, amely némely szakirodalmunkban napjainkig élt a pusztákon legelő, kövér nyájakról, megszámlálhatatlan ökörről és szilajon vágató, ápolat ménesekről, romantikus tévedés volt! A valóság még akkor is megdöbbenő és szomorú, ha a nyomorúság nem volt általánosítható. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárából a napokban került elő egy ritka, 1846-ban kiadott könyv,²³ amelyiknek a szerzője, Erdélyi János húsz évvel azelőtt, tehát 1826-ban végigjárta a Dél-Alföld nagy legelőit és elvetődött a vásárhelyi Pusztára is. Könyvéből itt csak egyetlen, megrázó részletet idézünk. A szemtanú hitelességével fölvázolt tragikus sorok az első útleírás volt a vásárhelyi Pusztáról.

„Tökéletes meggyőződésem kedvéért ezelőtt 20 évvel július vége felé egy értelmes mezei gazda társaságában Csongrád, Csanád, Békés, Arad vármegyék pusztásabb részein keresztül utazván, vagy véghetlen gyeplegelőket, vagy számtalan tanyákra felosztott szántóföldeket láttunk előttünk.”

A továbbiakban leírja, hogy itt ő is kövér nyájakat, ökörcsordákat, méneseket remélt találni, de csalódásáról így folytatta az elbeszélését:

„...És ime, miután még csak egy madarat sem látánk, végre egy csapat lovat pillantánk meg. Feléjük hajtatra, két három zsiros ingú 's juhászbundáját hátán czipelő csikósoktól megkérdezzük ezen lovaknak tulajdonosát, feleletül vesszük, hogy ez Vásárhely roppant kiterjedésű mezőváros egyik felekezetű gazdáinak ménesűk

2. kép. A vásárhelyi Levéltárban őrzött Szeremlei Sámuel dokumentáció egy megmaradt rajzának részlete. Pusztai pásztorok a talyiga mellett.

2. Bild: Teil einer Zeichnung der im Archiv von Vásárhely bewahrten Dokumentation von Sámuel Szeremlei. Puztahirten neben der Schubkarre.

legyen; de vajmi csudálkozás foga el bennünket, midőn azon ménest közelébb megtekintvén, ottan 13 markú öreg kanczákat szopos csikaikkal, olly nagyságú hágóméneket, nevendék egy-két három esztendő kancza- és csődör-csikókat vegyest mind azon egy csapatban, és pedig félig döglő állapotban kénytelenítettünk látni. Kérdezvén a' ménes illy állapotjának okát a' számadó csikóstól, ez egy czifra alföldi áldás elmondása után azt természetesnek találja, mert már 6 hét óta nem volt eső, a' lovak pedig ha földet rágnak, attól sem nem nőnek, sem nem híznak. További kérdésünkre megértjük azon számadótól, hogy az anyakanczák száma mintegy 500-ra terjed, a' szopos csikóké pedig mintegy 200-ra. Ezen aránytalanság iránt ismét megütközésünket nyilvánítván, azt adá feleletül: inkább azon lehet csodálkozni, hogy gazduraimék még ennyi szaporodást is látnak; hiszen tavasszal még a' fű megindulás előtt olly rosszul telet lovakat csapnak ki számadásom alá, hogy hegyes csontjaik a' kilukasztott bőrből kiállanak, elgondolhatni az illyes kancza mívű csikót elhet és növelhet és ismét fogamzhat. Kérdem: nem fogja e bárki ezen mondásának igazságát elismerni? nem fogunk e elhallgatni és sajnosan átlátni, miszerint illy pusztaságban a' szántóvető gazda még tulajdon használatára sem képes jó lovat tenyészteni, tehát

annál kevésbé lehet arra támaszkodnunk, hogy innen alkalmas katonai lovakat szerezhessünk.”

Erdélyi, idézett könyvében, a Pusztán talált marhacsordákról és egyéb állatokról még a fentebb leírtaknál is jóval siralmasabb képet festett. Bár a vásárhelyi Pusztán az állattartás a mai napig fentmaradt, a félrideg pásztorkodás egyre inkább visszaszorult. A múlt század végére már jelentéktelenné vált és az első világháborút követően végleg megszűnt.

IV. Tanyásodás

A pusztai földművelést megelőzte az „irányított legelőgazdálkodás”. A pusztai legelő elkülönítéséig, 1743-ig a legelő egy részét lekaszálták a jószágok elől. Az elkülönítés után nemcsak megtiltották a szénagyűjtést, de a harc is megindult a nagyobb és jobb legelőterületekért. A Pusztá nagyobb részén rendszeresen megállt a csapadékvíz és nem talált kapcsolatot az erekkel, tavakkal. A vizenyős rétek a fölmelegedés után szinte „megfőttek”, másrészt pedig melegágyává váltak a lépfene és a birkák ún. „kergekórjának” és a májmétey terjedésének. Már a XIX. század elején megkezdődött a Pusztán a belvíz elleni szervezett védekezés. Erről a munkátról 1805-ben így hirdettek:²⁴

„A' Tekintetes Uri Törvény Széknek rendelése szerént, mind azok a gazdák, a kiknek a' Pusztáról a' Tanyabéli Földekre békönni szokott víz-áradások károkat okoznak, és a' kiknek nevei a' Törvény Székből is ki vagynak adva, holnap reggel, ugymint Hétfőn, vagy magok személyesen, vagy a' Cselédjeik által a' Kutasi pusztára, a' Buzi András szállása mellett ásatandó Pusztai töltésnek ki mérésére, és kinek kinek számára, mennyi feltölteni való darabja esni fog ki mutatására jelennyenek meg. — Különben az engedetlenek a' mit kapnak, magoknak tulajdonítsák. —”

A hirdetés számunkra leglényegesebb mondata: „...a' Kutasi pusztára, a' Buzi András szállása mellett...” Ez a néhány szó egyértelműen bizonyítja, hogy a Pusztán elvéve már szállás is létezett. Az nem derül ki, hogy rajta felépítmények, tehát tanya is állt-e, de a szállás művelt földterületet jelzett, amit legálisan meg is tűrtek. Ez az első írásos bizonyíték arra nézve, hogy a Pusztá egyes részein már 1852 előtt megindult a földművelés.

A Pusztát védték a kóborló állatoktól és az illetéktelen személyektől. A földrajzilag még a Pusztához tartozó urasági földterület, a derekegyházi majorság is a nagy legelő egy részével volt határos, hiszen abból törték föl. 1806-ban a Pusztá védelmére így hirdettek:²⁵

„A házzal bíró és ház nélkül való Zsellérek, minyájan a Városbul Derekegyházára vagynak kaszállásra ki rendelve, ezek Pap teleken holnap hajnalban kaszával és villával meg jelennyenek, gyermeket a munkára ne küldgyenek, Sem pedig magokkal Lovakat a pusztára ne vigyenek; — különben, vagy ha a rendeltettek ki nem fognak menni, avagy a munkára gyermeket küldenek, vagy Lovakat visznek a pusztára, keményen fognak meg büntetődni; — a Munka közben pediglen úgy viselleyék magokat, hogy a munkát ne lopják, hanem hajnalban hozzá fogván hűségesszen tegyék meg: — ellenkező esetben ha a napi számjokban fogyatkozás fognak szenvedni, magoknak tulajdonítsák.”

1847. április 20-a után, elvileg elhárult volna minden akadály az elől, hogy az eddig jogtalanul föld nélkül hagyott jobbágyok és házas zsellérek a Pusztából legelőt, illetve feltöresre váró szántó területet kapjanak. Mint már mondtunk, a tömeges földosztás a szabadságharc miatt elmaradt. Vásárhely külső legelője ekkor

72 939 kat. hold és 904 négyszögöl. Ebből a döntés szerint 44 638 hold és 636 négyszögöl illette meg a várost, melyből utakra stb. levontak 246 hold és 511 négyszögöl területet.

1851-ből²⁶ származó jegyzőkönyv szerint a Pusztá hasznosítása, a külső legelő bérbeadása, már a hivatalos kiosztás előtt egyértelműen megkezdődött:

„Előterjesztetvén hogy a' városi tanya földek után kihalított külső legelői járandóságok, úgy szinte a' belső nyomáson vályog vetésre felhagyott gödrökön felmaradt térek bérbe kiadandók lennének.”

Arra nézve, hogy az alább jelzett vásárhelyi lakosok valóban a Pusztából kaptak földet, nincs bizonyítékunk, hiszen a most talált irat a helynevet sajnos nem tünteti föl, és az ma már földéríthetetlen, de meggyőződésünk, hogy Vásárhely határában akkora feltört, szikes terület, amin tíz család, egymás szomszédságában kezdett gazdálkodni, csak a Pusztán lehetett. Erre utal a táj hangulatos leírása is. 1851-ben ugyanis tíz vásárhelyi, földhöz jutott, házas zsellér panaszt tett a három év előtti, tehát 1848-ban kapott rossz, terméketlen földje miatt a tanácsnak. Az viszont egyértelműen kiderül a beadványukból, hogy „a' Legelő el különözése” során kiosztott telkekről van szó, ami egyúttal nagy valószínűséget ad a pusztai legelőosztásnak, másrészt véglegesen bebizonyítja, hogy 1847 után megkezdték a földek kiosztását és abból a házas zsellérek is részesedtek! A parasztok panasza, amit az egykori göröcsös írás is jelez, minden bizonnyal a saját megfogalmazásuk volt. Benne olyan naiv báj, ritkán olvasható irodalmi érték, és olyan „tiborci keserűség” feszül, ami parasztságunkra évszázadok óta jellemző. Ezért a levelet az eredeti terjedelmében, betűhíven közöljük:²⁷

„Tisztelt Nagy Érdemű Városi Tanács Érdemes Bírák Uraink

Fájdalmasan kénytelenítettünk a' Nagy Érdemű Városi Tanátsához fójamodni panaszainkat alázatossan elő terjeszteni úgy panaszink Órvoslásáért esedezni ugyan is;

Hogy midőnn a' Legelő el különözése egyesség mellett a Méltóságos, Uraságal Egy Telek után 32, Hóld ajánlat mellett meg történt, úgy szinte, minden 8. ház után 32. hold ki adatot, és így minden házzal bíró Zsellérnek 4. hold a' többség, kívánságára minden kinek Darabokba ki osztatott, úgy minékünk Panaszósok nak is, De óh fájdalom olj haszon vehetetlen. Vak. székes, semjékes, hejjeken a' hóld, nem hogy Gabona teremjenn De még az Áldott Természet rendín egy hasznos fű szál sem nevelkedhetik fel, mert mint hogy ezen Atzélhoz hasonló Kemény földőnn a' Téli havazások tavasz félen el ólvadnak akkár a' Vízet bé nem vészi, ha nem rakásra tódul és még a' Tavasz Nap fény el nem szárítya mind addig rajta van, és így a' belé vetett mag ha ki kél is, azt a' Nap heve fel pirítya a' vízzel együtt rólla el szárad s. ki vész, e, szerént a' három Év, el forgása alat nem hogy fáradtságunk jútalmát De még a' belé szórt magvainkatis el vesztettük, és így mi ezenn haszon vehetetlen Kopár földrűl sóha nem aratunk

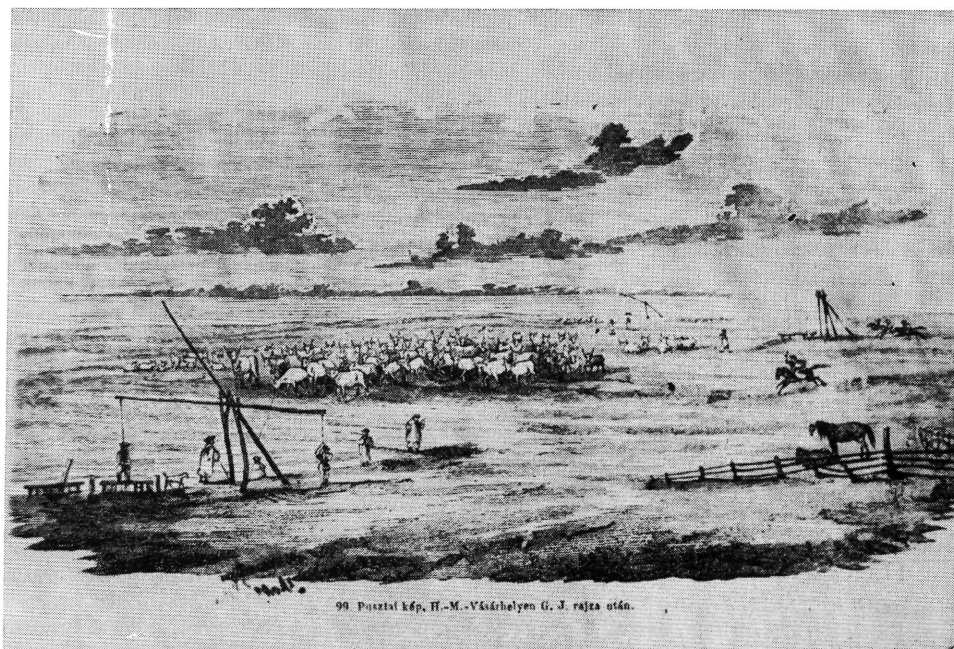
Nem úgy mint azonn szerencsés Lakos Társaink kik nek fölgyeik jo heljenn eset, Könyves szemekkel el nézvén mi hogy melj gazdagonn arattak, De már tovább el nem túrhétvén ezen szerentsetlen esetinket Először is Kénytelenítetünk fójamodni

De egyszer mint is Bírván a' nagy Erdemű Városi Tanács ígasság tévő nagy lelkűségébenn, alázatossan Kőnyörőgni bátorkodúnk, hogy ezen, panaszinkat tekintetbe vévén, sérelmeink órvoslását bóltis bele látása Kegyes és ígasságos ítéletével ki eszközőlni és végre hajtani Kegyelmessenn Méltóztassék, Melj fájdalmas és ígasságos panaszink és kőnyörgésünkre adandó Kegyes válasz és végre hajtás el várása mellett vagyunk a' Nagy Érdemű Városi tanátsnak Alázatoss Szolgái

Hold Mező Vásárhelyen

Szeptember 6^{ik} 851.

Domokos János Juhász János Csengeri András Ruzik János Borsi István Szabó József Méhes Istvánné Hatvani András Bórsós Péter Hős András”

3. kép. Gosztonyi József egyetlen, a valódi korabeli vásárhelyi Pusztát ábrázoló rajza, néprajzi hitelességű. (Megjelent: „Budapesti Visszhang. Heti Közlöny. 1856. 27. szám. Július 3-án. Matók Béla cikkének illusztrációja a 223—226 oldalon.)

3. Bild: Die einzige, die wirkliche derzeitige Puzta von Vásárhely darstellende Zeichnung von József Gosztonyi. (Erschienen in: „Budapesti Viszhang (Budapester Echo); Heti Közlöny (Wochenmitteilung) 1856. Nr. 27, am 3. Juli. Illustration zum Artikel von Béla Matók auf den Seiten 223—226.)

Ugyancsak a pusztai járandóság kiadásáról szól egy 1851-es kimutatás,²⁸ amely „A városi közönség bírtokához tartozó haszonbérbe adott földeknek, és azokért évenként fizetendő haszonbéres összevegnek” alakulásáról adott számot. Ennek az 5. tétele szerint:

„A' Rárosi tanyaföld pusztai járandóságából 6/8 sessió utánni 19.^h: $\frac{1000}{1200}$ négy-szögöl Engenthaler Ferencznek 110 pengő forint 30 xr.”

A Pusztá sámsoni betelepültségét jelzi egy 1851. májusában kelt kimutatás.²⁹ E szerint a *sámsoni pusztán* már 223 házat számláltak, ahol „1851 magyar, 6 német, 11 zsidó, 984 R. Cath, 843 Helvét és 30 G. n.e.” felekezetű ember élt, összesen 1868 fő. Jelentős részük a kertészségben dolgozott.

Az 1852-es, hivatalos pusztai földosztás után a vásárhelyi Pusztán szinte robbanásszerűen elindult a tanyásodás. Az elkülönítés után a saját földre bátran építettek.

A parasztság egy jelentős része már a XIX. század első felében a tanyán lakott. A nem istállóos állatait kiverte a Pusztára, ahol az elkülönítés után ezeknek szállást, magának előbb gunyhót, majd tanyát; gyakran azonnal tanyát épített. Egyik fia örökölte a „nagy tanyát” ami a szállásföldeken évtizedekkel azelőtt épült, a másik fia pedig a pusztait. Sok vásárhelyi család nem tartott igényt a pusztai járandóságára, mivel vagy távol esett a várostól, tanyától, vagy olyan rossz minőségű volt, hogy nem kívánt vele vergődni. Ezeket a földeket vagy bérbeadták, vagy végleg eladták. Akik ezekre a földekre igényt tartottak és rögtön jelentkeztek, a nagy vitalitással és vagyonszerzési vágygal rendelkező orosháziak voltak. A Pusztá egy igen jelentős része a XX. század elejére már az ő tulajdonukba ment át. 1855. áprilisában pl. ezt a hirdetést olvashatjuk:³⁰

„833. 13/K.v.ü. Április 15^{én} haszonbérbe adatik: 2^{or} Fehér tó, 3. Kakas szík, 4. Nagy bogárzó 5. Sós tó”

A terméketlen, szikes terület nem igen kellett, hiszen 1855. júniusában az előbbi hirdetésben jelzett pusztai területek egy része még mindig kiadó volt:³¹

„Hmvásárhely város birtokában lévő ugynevezett fehér tó $222 \frac{48}{1200}$ hold és nagybogárzó 76 hold ma dú. 3 orakor 2 évre haszon bérbe kifog adatni ár verés útján.”

Végül bemutatunk egy tipikus hirdetési részletet 1856-ból is, amely a Pusztá kiárusítását példázza:³²

„146/p.

11. Vig Mihály $13 \frac{248}{1200}$ hold pusztai jó járandóságát eladta Orosházi lakos

Bors Istvánnak. —

17. Kenéz János megvette Varró Antal 5250 sz. a: tanyaföldje után járó pusztai rossz járandóságát. —

18. Bartók Imre megvette Farkas András 2060 sz. a: háza után járó pusztai pótjárandóságát.

20. Forrai Ferenc megvette Pásztor János 490 négyszögöl pusztai pót földjét.”

Az orosháziak erőteljes betörése a vásárhelyi Pusztára, jellemző egy 1853-ban kelt panszúk alapján is, amit „Orosháza községe előljárói” nyújtottak be a vásárhelyi tanácsnak, hogy az ő könnyebb közlekedésük érdekében a kiosztott Pusztá vásárhelyi részéből másfél öl széles határat adjanak át. A vásárhelyiek ezt a kérést teljesítették. Íme a panaszbeadvány szövege:³³

„...,a legelő kiosztása alkalmával, — az orosházi tanyák alatt, és onnan le egész a Földvári határig sehol határ út ki nem hagyatván, az által az orosházi és földvári közlekedés elzárattott, melly út hiány miután Orosháza községe lakossáikat nem csekély sérelmükre lenne, — ezen sérelem orvoslása tekintetéből kéri Orosháza Községe Előljárói, az említett határ vonalon a határ útát 1 és fél öl szélességben a vásárhelyi határon kivágattatni;”

Az évtized végére a vásárhelyi Pusztán jelentősen megnövekedett az állandó épületekkel, tanyaházzal rendelkező tanyák száma. (Erről egy 1858—59-ből származó, részletes adónyilvántartási kimutatás maradt a levéltárban, amiből a Pusztára vonatkozó összes adatot, az ott leírt sorrendben, táblázatba gyűjtve közöljük.³⁴ Két szobás tanya volt 2. Három szobás 3. Négy szobás 2. (Egy szoba évi adója 15 xr. volt.)

Végezetül idekiváncokzik még két adat a vásárhelyi Pusztáról. A következő évtized végére, 1869-ben már 4054 betelepült lakosa volt és 1884-ben a Pusztaszéli úttól keletre kereken 1000 tanyában folyt a termelés.

A Pusztai betelepültsége 1858-59-ben

Határ rész megnevezése	tanya száma	szoba száma	megjegyzés
Pusztaszéli dűlő	34	34	—
Tanya széli dűlő	3	3	—
Szóllósi Dűlő	7	7	—
Nagy Tatár Sánczi dűlő	16	16	—
Aranyadhalom dűlő	18	22	1 tanya már ekkor „lerontatott”!
Baraczkos Dűlő	14	14	—
Hatablakai Kápolna	12	12	1 tanya „elpusztult”.
Peczértésháti Dűlő	24	28	1 szárazmalom. Dobsa Sámuel-nének van egy 3, két 2, és egy 1 szobás tanyája.
Kardoskút dűlő	9	9	—
Aranydad dűlő	24	24	—
Czinkus Dűlő	8	8	—
Mózeshalom Dűlő	17	19	Lengenfelder József tanyája 3 szobás
Kisbogárhozó Dűlő	18	21	Csajághy Mártonnak van egy 4, egy szobás tanyája pedig 3 darab
Nagybogárhozó Dűlő	14	15	—
Csárpatelek Dűlő	10	10	—
Sóstó Dűlő	3	3	—
Sásosbogárhozó Dűlő	5	5	—
Fecskés	12	12	—
Sóstóparti halom	8	11	a Kutasi Csárda 4 szobás
Kanász halom	6	6	—
Sóstó farki	9	10	1 szárazmalom
Szóke halom	17	19	Maczelka Jánosnak van egy 3 szobás tanyája.
Kápolna	8	8	—
Pósa halom	9	9	—
Kakas szék	—	—	uradalmi úsztató
Kútvölgyszék ér	10	10	—
Kakas szék halom	5	5	—
Kis halom	5	5	—
Laczi telek	2	2	—
Pusztai fekete malom	3	4	1 szárazmalom
Hármas határ	9	9	—
Lebuki	7	7	—
Boros szék	6	6	—
Apró halom	4	4	—
Pusztai vöröshalom	12	12	—
Mágoics oldal	15	15	—
Összesen:	383	404	3 szárazmalom 2 elpusztult tanya.

V. Betyárkodás

A vásárhelyi Pusztai nemcsak a két helység: Vásárhely és Orosháza, de a Dél-Alföld egyik legjelentősebb betyárfészke volt másfél évszázadon keresztül. A pusztai betyárok miatt — mint azt Szabó Ferenc³⁵ írja — a vásárhelyi Tanácshoz gyakran fordultak a környező városok és megyék panasszal. A Pusztán, akár szerte az országban, a betyárkodás gyökerei a történelmünkben jóval mélyebbre nyúlnak vissza, mint a pejoratív értelemben használt betyár szó elterjedése. A hódoltságot követő-

en az első adatunkat a pusztai betyárkodásról az éjszakai pásztortámadások történetében kaptuk, amit az orosházi telepesek sátrai ellen követek el.

A pusztai pásztorok, bár ezt az életmódot a kötetlen munka, a kevesebb felelőség, a nehéz ellenőrizhetőség, a szabadság élvezete miatt választották, kezdetben legalább is nem voltak betyárok. Viszont könnyen hajlottak a virtusra és olyan cselekedetek elkövetésére, ami az ő erkölcsi normáik szerint nem volt bűn, de a társadalom üldözte. A nincstelen zsellérek, elszegényedett jobbágyok egy kisebb rétege a létfenntartásért vívott küzdelemben előbb-utóbb összeütközött a feudális rendszerrel és bújdosóvá vált. Ezek a betyárrá kényszerült elemek a pásztorok között húzódtak meg, nappal békés csikós, vagy juhász látszatát keltve, éjszaka viszont betyárkodva, magányosan, vagy bandába verődve raboltak, nem egyszer gyilkoltak.

Az 1753 évi „Pető—Törő—Bujdosó” féle zendülés után a hatóságok úgy átfélték a Pusztát, hogy egy időre lecsökkent a betyárkodás. A XVIII. század végére a Pusztán és a vidék három nagy folyójának, a Tiszának, Marosnak és a Körösnek mindkét partján számos betyár húzta meg magát. 1791. február 20-án az úriszék által hozott statutum alapján már gyanú alapján is ítélték. A tanács a pásztoroknak ún. „személyes Levelet” adatott, amivel magukat megkülönböztethették a gyanúsítottaktól és a bűnözőktől. Fegyvert nem viselhettek, nyerges lovaikról pedig „szoros számadással” tartoztak. A tanács elrendelte, hogy minden baromtartó gazdaság a saját vagyonbiztonsága érdekében a Pusztára egy lovas embert köteles kiállítani. Erről 1805-ben a következő hirdetést tették közzé:³⁶

„A’ Pusztáknak mostanában meg történt sok rendbéli tolvajságoknak, ’s gyilkosságoknak meg akadályoztatására nézve köz hírré tétetik: higy minden Barom tartó gazdaság maga gazdasága közzül, ezentúl, minden hétre egy Lovas gazda embert fog ki állítani, a’ kiknek kötelessége Lészen, a’ pusztákat szorgalmatosan kerülni, és a’ kóborló, ’s csavargó személyeket meg fogni. — ezen pusztá kerülésre ki rendelendő gazdák pedig, minden hétnek elején a’ Város házánál magokat jelencsék. — A’ kerülő gazdákat az első Laistromos gazda sor szerént fogja ki nevezni, és ki rendelni; hanem a szükséges parancsolatot a’ Város házánál fogják venni; ezen rendelésnek jobb móddal való folytatására nézve, 2. pusztai birák is fognak fel állíttatni, a’ kiknek vezetésétől és parancsolattjától fognak a’ Lovas gazdák, avagy azoknak emberei, a’ pusztá kerülésben függeni.”

Még egy év sem telt el, amikor 1806-ban szorgalmazzák, hogy a gazdaságok személyes levéllel lássák el a pásztoraikat:³⁷

„Ezen Tek: M^s vármegyének rendeléséből minden gazdaságoknak parancsolatik: hogy a Pusztákon lévő Pásztoraiknak, személyes Levelet adjanak, különben a’ kik olyan Levél nélkül találtatnak a’ Pusztákon, mint gyanús, és kóborló személyek el fogattatnak, és érdemlet büntetéseket el veszik.”

1806-ban kelt újabb publikáció már együtt sürgeti a személyes levél használatát és a pusztakerülő lovasok felállítását.³⁸

„Mindazon Gazdaság a’ Pusztáknak kerülese, és a’ kóborló, ’s tolvaj Betyároknak el fogása végett, a’ Tavalyi mód szerént, alkalmas Lovas embereket állítanak a’ pusztá-Birák mellé minden héten; és ezen rendelésnek tellyesítésére az első gazdák-nak szorgalmatos gondja légyen.

A’ Pusztákon lévő Pásztoroknak minden gazdaság személyes Levelet adjon; különben a’ Levél nélkül találtató pásztorok a’ testbéli büntetést el nem kerülik.”

Ezek a rövid időszakonként meg-megújuló sürgetések alátámasztják a közbártorság gyors romlását és a hatóságok tehetetlenségét. Négy év sem telik el, amikor 1810-ben már azt hirdetik, hogy a pusztai pásztor nem hagyhatja el a rábízott jószágokat, és ha a városba nyomós indokkal be kell jönnie, igazoló cédulát kérjen:³⁹

„Minden féle Pásztoroknak, valakiknek csak számadásai alatt lévő Jószága kinn a' Pusztákon és nyomásokon vagyon szorosan parancsoltatik: hogy állandóul a' Jószág mellett légyenek, és ha különös dólgaik véget jönnek is a' városba, magokat a' Város házánál jelentveni, onnan Czedulát vegyenek magoknak az ide haza való szükséges mutatásra: különben a' kik Czedula, és engedelem nélkül ide haza tapasztaltatnak 24. pácza útésekkal fogk büntetődni.”

A pusztakerülő lovasból hamarosan valóságos betyárüldöző szervezet alakult. Hadnagyok és beosztott lovasok egymást váltva örködték. 1810-ben erről így hírdettek:⁴⁰

„A' Pusztá kerülő Hadnagyok valakiket magok mellé kerülni el rendeltek azok szót fogadván a Hadnagyokkal együtt a' Puszták kerülésére vonyogatás nélkül el mennyenek, és a' Pusztákat szorgalmatossan kerülni el ne mulassák, 's addig onnan haza se jöjjenek valamig más újabb rendbéli Kerü/lő/ — Lovasok által fel nem váltatnak.”

1811-ben egy újabb, szigorú rendelkezés született, amely kimondta, hogy pásztoroknak nem szegődhetettek ismeretlen embert.⁴¹

„Parancsoltatik továbbá az is: hogy semmiféle esméretlen, csavargo, és hiteles levél nélkül lévő vidéki személyt Pásztoroknak, akár a' Gazdák, akár pedig a' Számadók meg fogadni ne merészelyenek példás büntetés alatt.”

1835. március 29-én kelt hirdetésben már 27 férfi nevét sorolták föl, akik pásztoroknak nem állíthatók. Ha mégis befogadták valamelyikőjüket, az ún. „Öreg Gazdák vonatnak kemény feleletre”. A mind szigorúbb rendelkezések ellenére is tovább súlyosbodott a közbiztonság. Már nincs olyan büntetés, és közigazgatási kényszer, ami a betyárkodást megszüntetné. 1835-ben egy hirdetésből megtudjuk, hogy:⁴²

„KU: Marton Lórintz Karámjától ma egy hete a' Pusztáról el vesztek 12. seretések, mind Kotzák, Külömbféle jegyűek, a' ki nyomába útasítja 12. for. lesz a' jutalma.”

A pusztai betyárkodás a forradalom után ismét föllángolt és még Ráday hírhedt tevékenysége után sem ért véget. Vásárhely, és talán az ország utolsó betyárja, Farkas Jancsi még az 1920-as évek elején is megfordult a Pusztán. Bár a népből jöttek és a társadalmon kívül kerülésük indokai között gyakran föllelhetők a társadalmi igazságtalanságok elleni zendülésük, a pusztai betyárok sem voltak hazafiak, vagy népi hősök. Nehéz helyzetükben hamarosan nemcsak a társadalommal, de azzal a néppel is szembekerültek, amely közül származtak.

Erdélyi János: Nemzeti Iparunk. (1846) Pest. Nyomatott: Heckenast Gusztávnál. Fényes Elek kiadása. II. kiad. 4 füzetben.

Nagy Gyula: Hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán. (1963) Budapest. Orosháza története és néprajza. (1965) Orosháza. Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. (1968) Budapest. Paraszttétel a Vásárhelyi-pusztán. (1975). Békéscsaba.

Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. (1964) Gyula.

Tárkány Szűcs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. (1961). Budapest.

A jegyzetanyagban nem említett, de tanulmányunk megírásánál figyelembe vett szakirodalom jegyzéke:

Herczeg Mihály: A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. (1974) Szeged.

Juhász Antal: Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. (1975) Ethnographia. 2—3. sz. 276—312. p.

Nagy Ferenc: Hódmezővásárhely városának rövid rajzolatja. (1812) Tudományos Gyűjtemény. 2. köt. 34. p.

Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története. (1900—1913) Hódmezővásárhely.

1. Nagy Gy. 1965. 243 p.

2. H. k. d. 1. 1—4 apr. 775.
 3. H. k. d. 7. 1834. Április 20^{kán}
 4. H. k. d. 5. Pro 17^a Junij 810.
 5. H. k. d. 8. 839. Jun. 16.
 6. Tárkány Sz. E. 1961. 215 p. 73 lábjegyzet.
 7. H. k. d. 1. 1784. Die 16^a Majj.
 8. Nagy Gy. 1963., 1965., 1968., 1975.
 9. H. k. d. 1. Die 1. Xbr. 775. 4.
 10. H. k. d. 1. Die 2° Majj. 779. 3°
 11. H. k. d. 3. 806. 20ª apr.
 12. H. k. d. 3. Pro 8ª Juny. 806.
 13. H. k. d. 1. 1785. Die 8. majj.
 14. H. k. d. 7. 1834. Április 13^{kán}
 15. H. k. d. 3. Pro 4^a May 806.
 16. H. k. d. 6. Pro 31^a Marty 811.
 17. H. k. d. 3. pro 8^a Xbris 805.
 18. H. k. d. 6. Pro 18^a 9^{br} 810.
 19. H. k. d. 6. pro 25^a 9^{br} 810.
 20. H. k. d. 3. Pro 10^a aug. 806.
 21. H. k. d. 5. Pro 13^a May. 810.
 22. H. k. d. 6. pro 21^a Julij. 811.
 23. Erdélyi J. 1846. „Első füzet” 102—107. p.
 24. H. k. d. 3. 16. Júny. 805. (Itt jegyezzük meg, hogy a hirdetésben használt „Tanyabéli Földek” kifejezés a Tanya nevű határrész neve volt. Mint ismert, a vásárhelyi határt három nagy részre különítették el: ezek a „Tanya, Gorzsatanya, Puszta”. A Puszta szót tehát azért írtuk nagy kezdőbetűvel, mivel az egyik határrész tulajdonnevét jelöli. A „vásárhelyi” megkülönböztetés csak a szó jelzője és földrajzi meghatározója.
 25. H. k. d. 3. pro 26^a Maj. 806.
 26. Kivonat az 1851. febr. 19-i Tanácsülési Jegyzőkönyvből.
 27. II. 2658/1851. sz. ügyirat.
 28. II. 2988/1851. sz. ügyirat. (Kelt: 1851. szept. 15.)
 29. 1851/4754. sz. ügyirat. „Kimutatás Csongrád megye területéhez tartozó Városok, faluk, kertészségek, és pusztáknak — valamint azokban található házak’ számának és népességének, — közigazgatási Járásonként elő adva.”
 30. H. k. d. 9. 1855. April. 9^{án}.
 31. H. k. d. 9. 1855. Június hó 10^{én}.
 32. H. k. d. 9. 1856. Január 13^{án}.
 33. II. 165/1853. sz. ügyirat.
 34. T3. 10, IV. 1106. d. 2. „H. M. Vásárhely Község Csongrád M: Csongrádi J. Jegyzéke A’ fent kiírt Községben található házaknak, a’ külön ház számok, — tulajdonosok, — lakások, és építésmódok szerint, a’ házak osztályozásával együtt, a’ ház adó számára 1858/9.”
 35. Szabó F. 1964.
 36. H. k. d. 3. pro. 30^a Júny 805.
 37. H. k. d. 3. Pro 23^a Marty. 806.
 38. H. k. d. 3. 806. 20^a apr.
 39. H. k. d. 5. Pro 4^a Mar. 810.
 40. H. k. d. 6. Pro 11^a 9^{br} 810.
 41. H. k. d. 6. Pro 31^a Marty 811.
 42. H. k. d. 7. 835. Mar. 29^{kén}.
- Megjegyzések:*
- I. Valamennyi levéltári adatunkat a Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltárában gyűjtöttük.
- II. A hirdetőkönyvek a fondjegyzékben a IV. 1001. d. szám alatt található; ezért a H. k. d. jelzéssel rövidítjük. A „d” betű után következő szám a hirdetőkönyvek sorszáma. A hivatkozott hirdetés pontos dátumát betűhíven közöltük. (Ennek alapján a nem számozott lapok hivatkozott szövegrészlete gyorsan visszakereshető.)
- III. Az idézett, korabeli szövegekben gyakran „Pusztákat” emlegetnek. Ezzel kapcsolatban el kell mondanunk — miként az az egykorú térképek egy részén is jelölve volt —, hogy az egyébként földrajzilag igen egységes vásárhelyi Pusztát a rajta kialakult települések helynevei alapján leggyakrabban az alábbiak szerint különböztették meg: „Csomorkányi, Derekegyházi, Földvári, Kutasi, Mágocsi és Sámsoni Puszta.”

Neuere Archivangaben über die Puszta von Vásárhely zwischen 1775 und 1859

TIBOR SZENTI

Die zwischen Orosháza und Vásárhely gelegene Puszta war nach dem Türkenjoch Gemeindeweide der leibeigenen Bauern von Vásárhely. Nach der Besiedlung von Orosháza wurde die Puszta an der Grenze zu Vásárhely zu einem Teil umgebrochen und als Ackerland genutzt. Bis zur Kleinhofansiedlung waren die wichtigsten dauernden Einrichtungen der Puszta die Tiertränken gewesen.

Die Pflege der Tränken war vom Stadtrat von Vásárhely streng vorgeschrieben.

Nach der Abtrennung der Puszta blieb deren wichtigste Nutzungsform auch weiterhin die Weide. Die hier auf der Weide gehaltenen Tiere verkörperten den Hauptbesitz der Bauern der beiden benachbarten Siedlungen.

Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, auf Wirkung des eingeführten Urbar und in Nachwirkung der Napoleonkriege stieg die Zahl der absolut Besitzlosen, arbeitslos gebliebenen Häusler sprunghaft an. Deren kleinerer Teil wurde aus der Gesellschaft verdrängt. Diese Verdrängten kamen bei den Hirten der Puszta unter, später wurden sie, enge Verbindung mit den Hirten haltend, bald laufend Verbrechen begehend zu Betyáren, zu Gesetzlosen.

Die den Napoleonkriegen folgende Getreidekonjunktur bewirkte einen sprunghaften Anstieg des Getreideanbaus.

Der Hauptanteil des Besitzes wurde auch weiterhin vom Tierbestand und dem Anteil an Ackerland, hauptsächlich Getreideland bestimmt, jedoch glich sich das zwischen diesen bestehende Unterschiedsverhältnis aus, mit Abnahme des zahlenmäßigen Tierbestandes in der Puszta gelangten die Getreidearten in den Vordergrund.

Die Aufteilung nach Abtrennungsvereinbarung (der Anteil des Landherren und der Leibeigenen an Weideland wurde abgetrennt) ging in der Puszta wegen des Freiheitskampfes von Mai 1847 an nur sehr schleppend voran, riß aber nicht ab.

Nach 1852 schrumpfte die Weidefläche des Gemeinbesitzes zusammen. Die Puszta wurde nach Hausgrundstücken verteilt, und auf den neugeschaffenen Ackerflächen entstanden kleine Einzelhöfe. Ein Teil der Einwohner von Vásárhely verkaufte sein Feldnutzungsrecht. Diese Grundstücke wurden hauptsächlich von Orosházaern aufgekauft. 1859 treffen wir in der Puszta bereits eine ausgebildete Welt von Einzelhöfen (Tanyák). Eine derzeitige Erfassung weist in 35 Fluren 383 Einzelhöfe auf, darin 404 Zimmer und 2 Trockenmühlen.